

Ole Michael Selberg

Enhetsvisjon og språkpluralisme i Norge

Innhold:

- 1 Skredet
- 2 Fra ett språk til to
 - 2.1 Skulle vi holdt fast ved dansken?
 - 2.2 Strevere og ikke-strevere
 - 2.3 Målstrev og fornorskingsstrev
- 3. Samnorsktanken
- 4. Tilnæringsstrevet
 - 4.1 Hovedformer og sideformer
 - 4.2 Svak og sterk styring
 - 4.3 1938-rettskrivningen
 - 4.4 Fra 1938 til 1981
- 5. Hvor står vi idag?
 - 5.1 Språktilstanden
 - 5.2 Normeringsinstansen
- 6. Valgfriheten
 - 6.1 Valgfriheten som ideal
 - 6.2 Valgfriheten som problem
 - 6.3 Typer av valgfrihet
 - 6.4 Hvilken valgfrihet skal vi velge?

1 Skredet

Einar Haugen innleder sin bok om norsk språkstrid og språkplanlegging med ordene: «I over hundre år har det i Norge vært arbeidet planmessig på å utvikle et nytt nasjonalspråk [. . .] Et språklig skred er satt i gang, og det skrider ennå; ingen har hittil greid å stanse det, skjønt mange gjerne ville» (Haugen, 1).

Dette skrev Haugen for over et kvart århundre siden. Allerede den gang kunne det være grunn til å spørre hvorfor skredet skred så langsomt – om det da i det hele tatt skred!

2 Fra ett språk til to

2.1 Skulle vi holdt fast ved dansken?

Det norske samfunn hadde for 150 år siden ett skriftspråk. Dette skriftspråket var kommet utenfra, i den forstand at det hadde sin opprinnelige dialektbasis i Danmark og var trengt inn i Norge som følge av Norges lange forening med Danmark. Allikevel var det ikke mer fremmed enn at det gjennom hele forrige århundre stort sett kunne føles som dekkende av toneangivende kretser, og bære frem en etterhvert betydelig litteratur med en umiskjennelig norsk egentone. I virkeligheten «var forskjellen mellom dansk skriftspråk og norsk talemål i land og by både i forrige og dette århundre ikke større enn den vi hadde og har i de fleste europeiske land som vi ellers gjerne sammenlikner oss med» (Hovdhaugen, 1991, s. 20).

Hadde ikke Kalmarunionen gått i oppløsning, ville vi i dag antagelig ha funnet det selvsagt at vi hadde bare ett skriftspråk i Norden, med dialektbasis

i den sydlige del av det nordiske språkområdet. Når den norske ettspråkstilstanden i annen halvdel av forrige århundre ble avløst av en tospråkstilstand, skyldtes det i liten grad språklige forhold eller hensynet til folkeopplysningen. Den utløsende faktor bak den norske målreisningen var ikke «pedagogiske, administrative og kulturelle argumenter», men «behovet for en nasjonal identitet og en markering av den nye norske statsdannelsens egenart» (Hovdhagen, *ib.*, s. 25)

Betrakter man landsmålet oppkomst under en nasjonal synsvinkel er det ikke noe spesielt merkelig ved det. Lanseringen av et konkurrerende, fullnorsk skriftspråk var nettopp hva en iakttager med kjennskap til datidens europeiske åndsklima kunne forutse ville skje i et land med en historie som vår.

Det spesielle ved Norge, «den norske utakten», ligger ikke her, men i det faktum at vårt opprinnelig danske 'Bogsprog' etter løsrivelsen fra Danmark klarte å hevde sin posisjon som det selvstendige Norges dominerende skriftspråk, i konkurranse med et nytt, nasjonalt skriftspråk som søkte å fortrenge det. Hadde utviklingen i Norge fulgt det gjengse språkreisningsmønster i etnisk homogene stater med nyvunnen politisk selvstendighet, ville det «fremmede» skriftspråk nokså snart ha bukket under for det hjemlige. Som påpekt av målmannen Olav Rytter, er «anomalien [slik sett] ikkje representert av Ivar Aasens livsverk og den nynorske litteraturen, men av den fonetiske, grammatikalske og semantiske fornorskingsprosessen den danske litterære tradisjonen har gått igjennom på norsk grunn dei siste hundre åra, *ei utvikling som det ikkje finst nokon som helst parallell til i noko anna europeisk målsamfunn*» (Rytter, 1971, s. 10; min uth.). Riksmålet er, paradoksalt nok, et mer særnorsk fenomen enn landsmålet!

2.2 Strevere og ikke-strevere

De to mulige grunnholdninger til språksituasjonen i Norge etter 1814 er utviklet i detalj av Brynjulv Bleken i hans doktoravhandling *Om norsk sprogstrid* (1966). Mot **ikke-strevere**, som mente språkforholdene ikke berettiget til ekstraordinære foranstaltninger, stod **strevere**, hvis oppfatning var at forholdet mellom det skrevne riksmål og talemålet, spesielt folkemålet, stilte nordmennene overfor et språkproblem som de måtte se å løse.

Ikke-strevernes oppfatning var vel stort sett den at man fikk ta skriftspråket slik det var, uten å legge an hverken på å forandre det eller på å følge dansk språkbruk i ett og alt. Denne innstillingen, som viser likhet med de språklige holdninger vi finner i Østerrike, Sveits og USA, synes i praksis å ha vært fremherskende blant størsteparten av Norges befolkning gjennom hele forrige århundre. Uten nevneverdige offentlige inngrep, bortsett fra en viss regulering av ortografien, foregikk det i dette tidsrom en naturlig utvikling bort fra dansk, i en slik grad at den svenske språkforsker J. A. Lundell allerede i 1882 kunne skrive: «Norge har redan ett eget språk och en egen literatur», og

med det sikte ikke til landsmålet, men til 'det almindelige Bogsprog'. Når J. Brynildsen i 1886 brukte ordet 'norsk' i i tittelen på sin *Engelsk-norsk ordbog* var det derfor ingen tilsnikelse – han tok bare konsekvensen av forandringer som uomtvistelig var foregått. 1880-årenes 'Bogsprog' hadde ikke sitt norm-sentrum utenfor Norges grenser!

Landsmålet fremkomst i 1850-årene satte spørsmålet på dagsordenen på en ny måte – men endret foreløpig lite ved den faktiske språksituasjon. Større betydning på lengre sikt fikk det at språkstreverholdningen etterhvert vant fotfeste blant filologer og skolefolk. De er den drivende kraft bak 1907-reformen av riksmålets rettskrivning – en reform som kom på et tidspunkt da ortografien i normalprosaen stort sett var helt tradisjonell, mens det i skolen var skapt en viss ortografisk usikkerhet, først og fremst gjennom Aars' rettskrivningsregler og Nordahl Rolfsens lesebok. Med reformen av 1907, som ifølge dens forkjempere skulle hjelpe skolen ut av det språklige uføre de selv til dels hadde brakt den opp i, innledes språkstrevernes omformning av «det almindelige Bogsprog», som i løpet av en knapp mannsalder skulle føre oss fra en rettskrivning forankret i tradisjonell dansk skriveskikk til en rettskrivning som knesatte en rekke riksmålsfremmede talemålsformer som obligatoriske.

2.3 Målstrev og fornorskningstrev

Siden midten av forrige århundre står vi i Norge overfor to hovedtyper av språkstrev: 1. **målstrevet** (initiert av Ivar Aasen), som representerer den normale måte å drive språkreising på, der «man oppgir og forlater det skriftsprog man ikke vil ha og [dermed] innleder en ny skrifttradisjon» (Bleken, 1966, s. 39); 2. **fornorskningstrevet** (initiert av Knud Knudsen), som er et særnorsk fenomen, muliggjort av nærheten mellom det fremmede skriftspråk og norsk talemål.

Målstrevet er et **folkemålsstrev**, dvs. dets mål er å kjempe frem et nytt nasjonalt skriftspråk bygget på norske dialekter. Strevet lykkes, for så vidt som landsmålet etableres som skriftspråk og kjempes frem til offisiell status – men mislykkes, for så vidt som landsmålet ikke greier å fortrenge den hjemlige varianten av dansk som nasjonens primære skriftspråk. Resultatet av målreisningen blir dermed en oppløsning av det norske kulturspråkfelleskap.

Fornorskningstrevet fremtrer i første fase som et **riksmålstalestrev**, dvs. dets mål er å bringe 'det almindelige Bogsprog' mer i samsvar med det dannede talespråk. Etter at dette mål stort sett er nådd med rettskrivningen av 1907, ønsker en del av fornorskningstrevne å fortsette omformingen av det skrevne riksmål, men nå som folkemålsstrev.

Denne nye avart av folkemålsstrev med riksmålet som sitt objekt er samtidig et **tilnærmingsstrev**, tuftet på følgende resonnement: Gjennom landsmålet etablering som konkurrerende skriftspråk er det oppstått en tospråkstilstand i et land hvor talemålsforholdene ikke gjør det påkrevet å ha to skrift-

språk. Denne tospråkstilstanden bør vi søke å erstatte med en ettspråkstilstand, idet vi legger forholdene til rette for at de to riksspråkene kan vokse sammen til ett nytt norsk språk, som bevarer de beste egenskaper ved dem begge. Ved å arbeide for dette, går vi ikke bare inn for den løsning som nasjonalt og praktisk fortøner seg som den mest nærliggende, men viser også at vi har forstått at denne tilnærmingen er en nødvendig prosess, en prosess som allerede pågår i det norske samfunn, og som uavhengig av den enkeltes ønsker vil fortsette inntil den har nådd sitt mål. Det *vi* kan gjøre, er å sørge for at prosessen forløper minst mulig smertefullt og ikke forhales unødige. Ved å drive tilnærminingsstrev viser vi at vi er klar over dette og at vi reagerer adekvat på situasjonen, idet vi «vil ta hensyn til forholdene slik som de er» (Seip, 1950, s. 4).

3 Samnorsktanken

Det felles norske språk, som utviklingen etter tilnærminingsstrevernes mening uvegerlig fører oss mot, er *samnorsken*, eller kanskje vi heller burde si: 'fremtidens fellesnorsk', for å unngå de sterkt følelsesbetonede assosiasjoner som betegnelsen samnorsk utløser.

Som *idé* er samnorsken gammel – den ligger i svøp allerede i Knud Knudsen uttalelse fra 1850 om «de to Veje», som siden «udentvivel» løper sammen; og Arne Garborg peker på den som en mulig utvei i 1897, da han skriver: «Det er tydeligvis en Art Forening af de to Sprog som maa tilstræbes. Det enes Norskhed maa forbinde sig med det andets Kultur. Da staar vi ved Maalet.»

Den klassiske begrunnelse for samnorsktanken, utviklet med betydelig argumentatorisk kraft og til dels også poetisk flukt, er gitt av Moltke Moe i artikkelen «Nationalitet og kultur» fra 1909. Utgangspunktet for Moes betraktninger er det tap et brått språkskifte med en plutselig overgang til landsmål over hele linjen (det Botten-Hansen i 1850-årene hadde kalt for «det stolte riddersprang»), ville bety for den høyere dannelse. Som alternativ lanserer Moltke Moe den *gradvise sammenvoksing*, som kan skape «en ny høiere enhet av begge maal» osv. Hvordan denne sammenvoksingen skal skje, og hvilke tiltak myndighetene bør treffe for å skynde på den, kommer ikke Moe inn på. Det hele fremstår for ham mer som en naturprosess med darwinistisk-evolusjonistiske overtoner (jfr. Lågen-bildet¹ og adjektivet/adverbet 'naturnødvendig', som senere ble overtatt av D. A. Seip).

¹ «Har De været i Gudbrandsdalen og set brævandet fra Otta strømme ut i Laagen? Saaledes maa ogsaa de to nærskyldte maalformer flyte sammen. Og da vil det gaa som dér: Den brægrønne strøm løper en mil eller to for sig selv, i kanten av Laagens graalige vand. Men til længer den kommer, til mere skjærer den grønne stripen ut i strømfaret. Og til slut er jøkelgrønheten borte, men ogsaa Laagens graahet; hele elven har skiftet lett, tat en lysere, grønlig farve.» (sit. etter Eskil Hansen [red.], *Fra norsk språkhistorie*, 1979, s. 172)

Når det hos Moltke Moe heter: «Og kan begge [dvs. riksmål og landsmål] gi en like stor indsats, vil resultatet bli en ny, høiere enhet av begge maal, med langt større simpelhet og klarhet enn noget av dem nu eier», da aner vi unektelig Hegels tese, antitese og syntese i bakgrunnen.

- 3.0.1 En moderne variant av den Moltke Moe'ske samnorskvisjon lanseres i bladet Språklig Samling, nr. 3-4, 1991. Her gir Eric Papazian følgende karakteristikkk av Landslaget for språklig samling: «[. . .] det er når det gjelder synet på bokmål og nynorsk at vi skiller oss på en avgjørende måte fra våre to språkpolitiske konkurrenter, riksmålsbevegelsen og målrørsla. Den grunnleggende forskjellen mellom oss og dem er at de kjemper *for hver sin eksisterende språkform*, og derfor - eks- eller implisitt - *mot den andre*, mens vi er for *både* bokmål og nynorsk. Det må være fordi vi mener at begge representerer hver sine språkbrukergrupper og at ikke noe av dem derfor kan tjene som felles skriftspråk for hele landet. Dessuten mener vi vel også at begge målformene har sin egenverdi og at vi ville tape noe dersom den eller andre bevegelsen «vant». Det sentrale i samnorsktanken, og LSS sin eksistensberettigelse, må etter mitt skjønn være at vi i motsetning til alle andre vil ta vare på både bokmål og nynorsk.»

Mønsteret for tankegangen er velkjent i norsk tilnæringsstrev: det er to retninger, og selv inntar man et tredje (høyere!) standpunkt.

4 Tilnæringsstrevet

4.1 Hovedformer og sideformer

Tilnæringsstrevets mål er å skaffe Norge ett riksspråk ved å føre de to eksisterende skriftspråk nærmere hverandre, slik at de til slutt smelter sammen.

Middelet til å nå dette målet er rettskrivningsendringer som styrer bort fra riksmålet - og selvfølgelig også bort fra landsmålet, slik dette har funnet sin form omkring århundreskiftet. Styringen skjer dels ved *valgfrihet*, dels ved *påbud*, gjennom et system av **hovedformer** (former som kan brukes overalt, også i lærebøker) og **sideformer** (former som ikke er tillatt brukt i lærebøker, men som elevene kan benytte i sine skriftlige arbeider).

Rettskrivningen består altså av to valgfrihetsmengder:

- 1) det vi kan kalle **hovednormalen** eller **den trangere normal** (offisielt betegnet som *læreboknormalen*);
- 2) det vi kan kalle **den videre normal** (ofte rett og slett kalt 'rettskrivningen').

Den trangere normal er en delmengde av den videre normal, dvs. alt som finnes i den trangere normal, finnes også i den videre, mens på den annen side ikke alt som inngår i den videre normal, også er tillatt i den trangere.

4.2 Svak og sterk styring

Gitt et slikt system av hoved- og sideformer som ovenfor beskrevet, kan det gjennom suksessive rettskrivningsreformer, som tar på forskudd en utvikling deres opphavsmenn regner som uunngåelig eller 'naturnødvendig', foregå en trinnvis styring bort fra skriftspråkstradisjonen ved at en tradisjonsfremmed form først tas inn som sideform, og deretter likestilles med den tradisjonelle form som hovedform. I neste fase skyves den tradisjonelle form ut av hovednormalen og blir sideform, hvoretter den til slutt forsvinner helt ut av offisiell

rettskrivning, slik det er vist i nedenstående eksempel (sideformer er omgitt av hakeparentes):

1. flyver
2. flyver [flyger]
3. flyver / flyger
4. flyger [flyver]
5. flyger

Utviklingen i riksmål/bokmål frem til 2. verdenskrig forløper i hovedtrekk slik: Man begynner med reformer som tar utgangspunkt i talemålet – foreløpig det overdialektale talemål, det vi kan kalle riksmålstalen. Ved 1917-reformen trekkes også det såkalte ‘folkemål’ inn i normeringsprosessen. Resultatet blir et bokmål som i varierende grad gir mulighet til å skrive seg bort fra riksmålet, i retning av nynorsken – men også mulighet til å la dette være! For å oppnå tilnærming antar språkreformatorene til å begynne med stor sett at det vil være tilstrekkelig å *tillate* tilnærmingsformene, uten å påby dem. Som det heter i Indstilling av 1917: «Det viktigste er at hunkjønnsformen bli anerkjendt, saa vil den selv med livets magt arbeide sig frem.» Tankegangen bak denne svake form for styring er: hvis det åpnes adgang til å skrive mer folkelig og norsk, vil språkbrukerne gjøre bruk av adgangen – ja, til dels endog føle den som en befrielse.

Da det i 1920- og 1930-årene etter hvert blir klart at denne forholdsvis svake form for styring ikke gir de ønskede resultater, går man i 1938 et skritt videre, til det vi kan kalle **sterk** styring. Nå blir det **påbudt** å skrive seg bort fra riksmålet.

4.2.1 Ut fra graden og typen av styring kan rettskrivningsreformene fra 1907 frem til i dag karakteriseres slik:

- 1907-reformen bygget på det talte riksmål og var antesiperende.
- 1917-reformen bygget på det talte riksmål/ folkemålet og var antesiperende. Folkemålsformene var stort sett valgfrie (svak styring bort fra riksmålet)
- 1938-reformen bygget på folkemålet og var antesiperende i forhold til skriftlig usus. En stor del av folkemålsformene som i 1917 var blitt innført som valgfrie muligheter, ble nå gjort obligatoriske (sterk styring bort fra riksmålet)
- 1959-reformen bygget på folkemålet og var konsoliderende/antesiperende. Den knesatte en såkalt læreboknormal, som imidlertid i praksis kom til å falle fra hverandre i en moderat og en radikal variant.
- 1981-reformen bygget på skriftlig usus (og det talte riksmål) og var restituerende (svak styring tilbake til riksmålet)

4.3 1938-rettskrivningen

At 1917-rettskrivningens svake styring bort fra riksmålet gjennom valgfrihet ikke hadde ført til noen markant økning i bruken av folkemålsformer, burde kanskje ha fått initiativtagerne til 1938-rettskrivningen til å reflektere over om ikke utviklingen i 1920- og 1930-årene hadde gitt Ivar Alnæs, medlem av rettskrivningskomiteen i 1917, rett i hans spådom om at «det gangbare riksmåal»

ville vise seg «at være en sproglig enhet med større levedyktighet og større styrke end komiteens flertal mener.» Istedent benektet 1934-komiteens innstilling «uttrykkelig rm.s enhet og stabilitet, noe tidligere komiteer hadde regnet som grunnleggende for sin vurdering av språksituasjonen. [. . .] Den nedvurdering som her kom til uttrykk når det gjaldt rm. som norm, var i tråd med innstillingen hos dem som hadde formet mandatet og skrevet Tilråding. Komiteen tok ikke i bruk vitenskapelige midler for å undersøke hvor langt denne vurdering hadde gyldighet, men holdt seg til medlemmenes viten og meninger [. . .] Mens komiteen i realiteten benektet at det fantes en rm.-talenorm, og uttrykkelig avviste dens sosiale autoritet, opererte den hele tiden med begrepet *folkemål* som om det var noe enhetlig.» (Haugen, s. 98–99)

For å smelte sammen to nærstående eksisterende språk til ett nytt språk, er man nødt til å ødelegge etablerte normer og stilmønstre i de to språkene. At dette var prisen man måtte betale, innså selvfølgelig også tilnæringsstreverne.

1938-rettskrivningens bokmål ble derfor unnfanget som en planmessig konstruert overgangstilstand, basert på prinsippet om den normerte normløshet. Det var ikke forankret i noen påviselig skriftspråksusus, men utgjorde summen av de varianter som de offisielle ordlistene til enhver tid stilte til rådighet – ikke permanent, men inntil departementet fant tiden inne til å erstatte dem med et nytt sett av varianter. Å bo i et slikt språklig venteværelse er en unormal og for mange ubehagelig situasjon. Pådriverne bak tilnæringspolitikken var utvilsomt klar over det, men de regnet med at pinen ville bli forholdsvis kortvarig. Under alle omstendigheter var det ingen vei utenom. De stadige rettskrivningsendringene var «en nødvendig følge av den naturnødvendige språklige omstilling» (Seip, 1950, s. 3). Det gjaldt at hindre at de to offisielle språk, og spesielt bokmålet, fikk festne seg og konsolidere seg.²

I dag, et halvt hundre år etter innføringen av 1938-rettskrivningen, er vi vel, uansett standpunkt i språkstriden, tilbøyelige til å mene at 1934-komiteen ikke fant det riktige svar på det spørsmål som et av komiteens medlemmer, Arne Bergsgård, i 1936 formulerte slik: «Kva er mogleg gjennomførleg i dag. Kor langt kan ein gå i norsk lei utan å resikera eit bakslag som kan føra oss ut i rein reaksjon og kanskje spenna fot under saka for lange tider?» (Haugen, s. 106).

4.4 Fra 1938 til 1981

Første halvdel av 1950-årene var preget av økende og bedre organisert motstand mot tilnæringsstrevet. I 1952 utkom første utgave av Riksmålsforbun-

² Jfr. også uttalelser som disse: «bokmålet [. . .] må ikkje få stivna til, det må alltid haldast flytande, så det alltid lett kan ta imot dei norske straumane som vil renna inn i det» (Bergsgård, 1937); «Våre språkforhold gjør det nødvendig at ingen av skriftspråkene kan eller må stivne i faste former» (D. A. Seip, 1937).

dets ordliste, som straks ble tatt i bruk av størsteparten av den konservative presse, og 1953 ble Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur stiftet. Dermed var det fortrenget riksspråk, riksmålet, etablert som en konkurrerende alternativ norm ved siden av det offisielle bokmål. Dette skjedde samtidig med at politikerstyringen av språket kulminerte. I 1951 innførte myndighetene den nye tellemåten, som innebar at tierne, stikk i strid med alt naturlig norsk talemål, skulle settes foran enerne. Mens den nye rekkefølgen kunne sies å innebære en tilnærming til svensk, betydde vedtaket om å innføre brøktall av typen *en tredel, en firedel* istedenfor *en tredjedel, en fjerdel* at norsk fjernet seg fra begge sine skandinaviske søsterspråk. Samme år opprettet myndighetene også Norsk språknemnd, som straks gikk i gang med å utarbeide en fastere norm for lærebokspråket. Den nye læreboknormalen (vedtatt i 1959) gjorde en rekke meget brukte moderate former til sideformer (f.eks. *sen, mel, gulu, lyve*). Normalen var tenkt som en «midt-på-treet-løsning», bl.a. for å forhindre krav om moderate og radikale parallellutgaver av lærebøker innenfor samme målform, men tross visse innstramminger tillot den allikevel en utstrakt valgfrihet, og falt dermed i praksis fra hverandre i en radikal og en moderat variant, liksom rettskrivningen av 1938.

Den etter hvert utbredte misnøyen med den statlige dirigeringen av bokmålet og det påfallende spriket mellom offisiell rettskrivning og skriftlig usus førte i 1960-årene til et omslag i språkpolitikken. Vogt-komiteen, også kalt «språkfredkomiteen», pekte i sin innstilling, avgitt i 1966, på det prinsipielt uheldige i at «former som både har tradisjon i skriftspråket og er levende i litteratur og tale, utelukkes fra den offisielle rettskrivning», og anbefalte at man erstattet Norsk språknemnd med et mer frittstående råd for språkvern og språkdyrking. Det nye normeringsorganet, som fikk navnet Norsk språkråd, ble opprettet i 1972. Ifølge formålsparagrafen var det ikke programforpliktet til å drive tilnæringsstrev; det skulle bare «støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen», og samtidig «verne om den kulturarv som norsk skriftspråk og talespråk representerer».

Et resultat av denne kursendring i språkpolitikken var Stortingets såkalte liberaliseringsvedtak av 1981, som innebar at en rekke helt eller delvis forbudte riksmålsformer igjen ble tillatt i bokmål.

4.4.1 Liberaliseringsvedtaket utsprang av en ny form for tilnæringsstrev, som vi kan kalle *tilnæringsstrev*₂.

Da det i 1960- og 1970-årene ble åpenbart at det klassiske tilnæringsstrev₁, hadde mislykkes i sitt forsøk på å eliminere tospråktilstanden, ja tvert om hadde ført til en tilstand med enda flere språk, åpnet staten døren på gløtt for tilnæringsstrev₂. Det skulle råde bot på den flerspråktstilstand som var oppstått innenfor det ikke-nynorske segment av norsk skriftspråk ved å skape et nytt bokmål, *bokmål*₂, som til forskjell fra det tidligere bokmål₁ var «nærmet til» riksmålet, uten dog å ha opptatt dette i seg i sin helhet, og samtidig like åpent som før mot nynorsken.

Mens tilnæringsstrev₁ hadde en reell tilnærming mellom bokmål og nynorsk som mål, var hensikten med tilnæringsstrev₂ å skape en formell tilnærming mellom bokmål og riksmål, ved at en på forhånd uensartet normal ble utvidet til å inkludere utbredte, men tidligere utlukkede tradisjonelle former. Det dreide seg med andre ord om en tilnærming av samme type som

den Trygve Bull hadde i tankene da han i 1950-årene lanserte ideen om å slå bokmål og nynorsk sammen til én normal – bare at i dette tilfelle var nynorsken satt ut av betraktning! Den viktigste beveggrunn for vedtaket var antagelig ønsket om å fjerne et sprik mellom rettskrivning og usus som tilnærmingstrevets faktiske sammenbrudd gjorde det stadig vanskeligere å gutere.

Var en slik 'tilnærming₂' blitt gjennomført *konsekvent*, ville den ha betydd full valgfrihet i det ikke ny-norske segmentet av offisiell rettskrivning. Bokmålsnormalen ville da ha fått status som det felles språkarsenal for alle riksmåls-/bokmålsbrukere. Med en slik helhetsløsning ville vi ha hatt en total veiledningssituasjon, der riksmål, moderat bokmål og radikalt bokmål var delmengder innenfor den offisielle normal – delmengder som det kunne gis veiledning om i særlige ordlister og ordbøker for dem ønsket å skrive riksmål, moderat bokmål, radikalt bokmål og andre tenkelige varianter.

En tilnærmet helhetsløsning manglet én stemme på å bli vedtatt på Norsk språkråds årsmøte i 1979. Da den falt, ble det isteden stemt over enkeltformer. Resultatet av avstemningen var at den ene av de to anomalier som bokmålsnormalen oppviser i forhold til andre standardspråk, nemlig fraværet av en rekke former med (godt) grunnlag i skrifttradisjonen og i moderne usus, ble vesentlig minsket – men fortsatte å bestå.

Den andre anomalien, tilstedeværelsen av en rekke folkelige former uten slikt grunnlag, ble ikke drøftet av Språkrådet, og er heller ikke nå noe aktuelt tema.

5 Hvor står vi i dag?

5.1 Språktilstanden

Den tyske nordisten Kurt Braunnüller betegner i sin bok *Die skandinavischen Sprachen im Überblick* (1991) den nåværende språksituasjonen i Norge som «en kanskje enestående, uhyre komplisert flerspråklighet», kamuflert bak en offisiell tospråkstilstand.

Braunnüllers karakteristikk, som er forsøkt anskueliggjort i diakront perspektiv i fig. 1, overser at den store normspennvidden i hvert fall for bokmålets vedkommende er mer fiksjon enn virkelighet, ettersom én språktype utvilsomt dominerer på trykk. Denne språktypen, som kan lokaliseres mellom to ytterpunkter representert ved redaksjonsspråket i hhv. *Aftenposten* og *Dagbladet*, fungerer på lignende måte som standardspråket i Danmark og Sverige, men oppviser en noe større variasjonsbredde. Både 'boka' og 'boken', 'klokka' og 'klokken', 'fram' og 'frem' ligger klart innenfor dette standard-intervallet (selv om valget av den ene eller den annen form kan fortelle oss noe om den skrivendes bakgrunn og holdninger); mens 'dronninga', 'kvinna', 'skreiv', 'assen' like klart ligger utenfor.

Leksikalsk er de norske skriftmålsvariantene i dag mindre ulike enn de var for førti-femti år siden. Forsøkene på å 'oppnorske' bokmålets ordforråd, som gjorde seg sterkt bemerket for 40–50 år siden og som riksmålsfløyens polemikere hadde så mye glede av (jfr. Ragnar Førstund, *Norsk og unorsk. Bokmål*, 1939; Enok Opsund, *Skriv norsk. Bokmålsordliste over ord og ordelag som trenger avløsning i norsk lei*, 1940), var gjennomgående mislykket. Blar man i dag i Opsunds ordliste, føler man seg til dels hensatt til et språklig pulterkammer. Istedenfor en utstrakt innlåning fra nynorsk til bokmål kom påvirkningen i etterkrigstiden stort sett til å gå den andre veien, ved at nynorskbrukerne i økende grad tok opp gjengse bokmåls- og talemålsord.

Heller ikke bestrebelsene på å endre stilmønsteret for bokmålets normalprosa ved å advare mot bruk av *s*-genitiv og andre angivelig talemålsfremmede konstruksjoner brakte synderlige resultater. Omlegningen av riksmålets ordføring og stiltone var skjedd før 1938 – det ser vi hvis vi sammenligner en romanoversettelse til norsk riksmål fra 1930-årene med en romanoversettelse til riksmål/moderat bokmål fra begynnelsen av 1990-årene. Tross den betydelige avstanden i tid er forskjellene mellom dem er forbløffende små – neppe særlig større enn de man finner i språklige normalstater.

I de språklige råd som gis her til lands av ledende filologiske autoriteter har allikevel oppnorskingsmanien etterlatt visse spor. Når Finn Erik Vinje uttaler at fordi relativet *hvis* brukes lite i talespråket, virker det også gammeldags i skrift, er det ånden fra Ragnvald Iversens *Rett, greitt norsk* (1939) som svever over vannene! Typisk for mesteparten av norsk språkrådgivning er det i det hele tatt at den ikke differensierer mellom forskjellige stilnivåer i skriftspråket, men innskrenker seg til å tale om 'normalprosaen'. Av den ting at det i dag virker påfallende hvis vi i en roman skriver: «egnen gjennom hvilken de kjørte», slutter den uten videre at forfatteren av en lovtekst bør unngå å skrive: «anvendelsen av reglene i denne paragraf i forhold til to eller flere selskaper av hvilke det ene har bestemmende innflytelse på det eller de andre», eller at det i en filosofisk tekst er utilrådelig å tale om «et arkimedisk punkt ut fra hvilket det kan bygges opp et sikkert system».

5.2 Normeringsinstansen

I dag har staten trukket seg ut av språkstrevet. Den løpende normeringen av 'våre to målformer' er overlatt til et språkparlament med et uklart mandat, der alt i grunnen står åpent. Ved siden av språkfløyorganisasjonene, universitetene og skolevesenet er en rekke språkbrugerorganisasjoner representert i rådet. Mye – for ikke å si alt – avhenger av hvem de forskjellige språkbrugerorganisasjoner utpeker, og deres helsetilstand. At medlem X fra organisasjon Y melder forfall, slik at varamedlem Z møter isteden, kan være nok til at en avstemning får et annet utfall.

Dette språkparlamentet normerer i teorien to lovfestede språk eller 'målformer', som imidlertid hver for seg er så uensartede at de i praksis faller fra hverandre i flere tydelige adskilte bruksnormer med vekslende utbredelse (se fig. 1).³

6 Valgfrihet

6.1 Middelet som ble mål

Etter hvert som «språklig samling» i etterkrigstiden mer og mer kom til å forto-

³ Med **bruksnorm** forstår jeg et sett av språklige former som av en gruppe språkbrukere oppleves som naturlig sammenhengende og retningsgivende for deres språklige praksis. Om gruppens størrelse er intet sagt – den kan under norske forhold variere fra et flertall av befolkningen til noen få prosent.

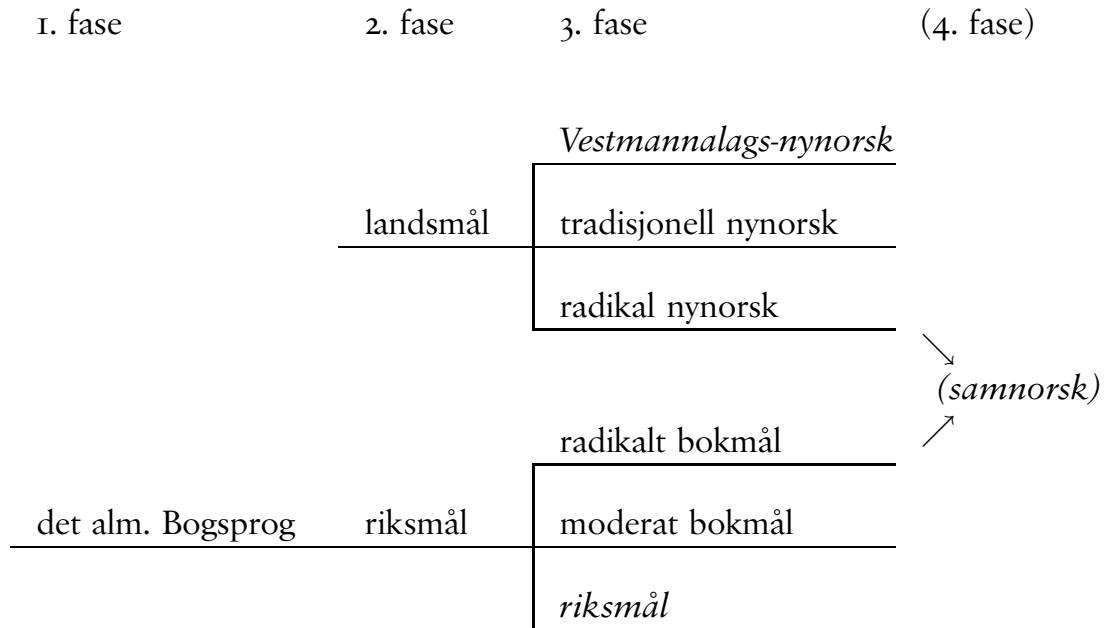

Fig. 1
(Uoffisielt språk er kursivert)

ne seg som et uoppnåelig mål, iallfall i overskuelig fremtid, skjedde det blant mange av tilhengerne av den offisielle språkpolitikk et eiendommelig paradigmeskifte. Flere og flere av tilnæringsstreverne begynte å idealisere det som var tenkt som en overgangstilstand. De begynte å betrakte mangfoldet av former, fraværet av en fast norm, som et gode. Troen på den tilstundende språklige enhet ble avløst av en forherligelse av valgfriheten i seg selv, ja endog av en tro på at Norge var tiltenkt en spesiell misjon som foregangsland for språklig frigjøring.

- 6.1.1 Når man på denne måten fremhever fordelene ved en så omfattende valgfrihet at de offisielle rettskrivninger faller fra hverandre i en ustrukturert masse av hoved- og sideformer, som i prinsippet kan brukes om hverandre, uten noen som helst restriksjoner, til tross for at visse kombinasjoner praktisk talt aldri forekommer i usus – stiller man seg i opposisjon til den *klassiske* tilnæringsstreverholdning, slik den ble formulert av Einar Lundeby i 1954: «Norsk samling må for vår generasjon være den mest nærliggende og brennende oppgave [. . .]. Den ‘samling’ Lundeby her taler om, var vel tenkt som samling i gavnet – ikke bare i navnet, ved at man slo sammen de fra før heterogene variantmengdene bokmål og nynorsk til én normal (jfr. Trygve Bulls særvotum til Framlegg til læreboknormal, 1957).

Svakheten ved lovprisningen av en permanent vidtgående valgfrihet er selvfølgelig at den egentlig forutsetter en idealtilstand som ikke er oppnådd i Norge – og kanskje heller ikke *kan* oppnås i et normalt språksamfunn, nemlig en tilstand der de forskjellige formelt sett likestilte former også i praksis er likeverdige, idet ingen av dem virker mer påfallende enn andre.

Den *faktiske* valgfriheten møter gjennomsnittsspråkbrukeren i bøker og aviser, ikke i ordlister. Det hjelper lite at rettskrivningen tillater stor variasjon dersom hovedtyngden av skriftlig språkbruk er forholdsvis ensartet. At de sjelden brukte formene har status som godkjente hovedformer i rettskrivningen gjør dem ikke mindre avstikkende når de kommer på trykk.

6.2 Valgfriheten som problem

Einar Haugen peker på behovet for stabilitet i språket, og nevner språkets tendens til å eliminere dubletter. Han understreker at den store valgfriheten i norsk blir en belastning for kommunikasjonen, fordi den «tvinger den skrivende til å velge ut selve verktøyet han skal arbeide med, og leder dermed hans oppmerksomhet bort fra det han skal si. Valgfrihet av dette slaget tvinger fram avgjørelser som legger mer vekt på selv formene enn på innholdet. Enhver frihet som oppnås gjennom slike valgmuligheter oppveies av at den ikke er hel og full: ingen kan skrive dialekten akkurat som han taler den.» (Haugen, 1968, s. 245-246)

- 6.2.1 Haugen innskrenker seg her til å behandle problemet slik det fremstiller seg for avsenderen. Men også på mottagersiden kan valgfriheten skape vanskeligheter. Språkets *presenterende* funksjon rykker i forgrunnen, og avsenderen risikerer at mottageren blir så distraheret av budskapetets språklige form at han taper innholdet av syne - eller også at han legger fra seg teksten etter å ha lest noen få linjer, fordi han på grunnlag av språkformen har klassifisert forfatteren som 'venstrevridd' eller 'reaksjonær'. Også dét er en mulig reaksjon i et land hvor skriftspråket tilbyr ekstremt stor valgfrihet, hvor enkelte mennesker skifter språk samtidig som de skifter partistandpunkt, og hvor det eksisterer en inngrodd tilbøyelighet til å forholde seg til meningsgrupperinger istedenfor til meninger eller argumenter.

Dette er en av ulempene ved den språklige valgfriheten i Norge og vår høye «språklige bevissthet», som ofte karakteriseres som et gode. Om den slags kunne norske skolebøker si mye interessant, men mulighetene blir dessverre dårlig utnyttet. Typisk i så måte er Arne Torps språkhistorie for den videregående skolen, *Språklinjer* (1991), som fremhever det positive ved variasjonsbredden og helt fortier skyggesidene.

6.3 To typer valgfrihet

Hittil har vi talt om valgfrihet som et uproblematisk begrep, uten å analysere det nærmere. Men i virkeligheten kan språklig valgfrihet bety to forskjellige ting:

1. valgfrihet med hensyn til **normer** (helheter)
2. valgfrihet med hensyn til **former** (elementer)

I Norge har vi språklig valgfrihet av begge typer - på høyere skoletrinn velger elevene selv om de vil bruke bokmål eller nynorsk som hovedmål (valgfrihet 1); og dernest, innenfor den målform de har valgt, de tillatte former de foretrekker (valgfrihet 2).

Også når eleven gjør bruk av valgfrihet 2, dreier det seg i realiteten ofte om et valg mellom helheter, fordi den offisielle variantmengden innenfor f.eks. bokmålet i praksis spalter seg i flere adskilte bruksnormer, selv om sammensetningen av disse bruksnormer ikke kommer frem i den offisielle normeringen. I *Bokmålsordboka* presenteres de tillatte hovedformer som et amorft konglomerat av varianter, hvor språkbrukeren kan velge fritt. Dersom vi utelukkende bygger på den og på godkjente ordlister, må vi derfor svare benektende på spørsmålet om det i Norge finnes et skriftlig standardspråk i ordets normale betydning, det vil si et språk med en forholdsvis klart definert normkjerne. Tar vi derimot utgangspunkt i språkvirkeligheten, fortøner det seg annerledes. Da viser det seg at det ikke er så vanskelig å skille ut et dominerende

bruksspråk av lignende type som i andre land. Dette bruksspråket, som ikke er kodifisert offisielt (men til en viss grad uoffisielt, f.eks. i Tor Guttus *Store norske ordbok*, 1992) ligger på en eiendommelig måte innbakt i den offisielle normal.

6.4 Hvilken valgfrihet skal vi velge?

Vi kan tenke oss normvalgfriheten (valgfrihet 1) opphevet og erstattet med en gjennomført formvalgfrihet (valgfrihet 2), i henhold til den Trygve Bull'ske oppskrift på samnorsk i vår tid (jfr. 6.1.1). I så fall ville bokmål og nynorsk utgjøre én variantmengde, og innenfor denne kunne skoleelevene fritt velge de former de ønsker.

- 6.4.1 Dette er en utvidelse av den valgfrihetsordning som i dag gjelder innenfor bokmålet – og for så vidt også nynorsken.

I praksis er det ikke sikkert at en slik ordning ville medføre store endringer i elevenes faktiske språkbruk, fordi valget av varianter mer styres av faktisk eksisterende bruksnormer enn av skolens ordlister. De mest merkbare utslag ville man antagelig få innenfor det språksegment som svarer til den alminneligst benyttede formen for nynorsk, fordi denne bruksnormen på grunn av sin sjeldnere forekomst er svakere forankret i bevisstheten til mange av dens brukere, og dermed mer sårbar.

På den annen side kan vi også tenke oss en løsning av motsatt type, der formvalgfriheten innskrenkes til fordel for en større normvalgfrihet, slik at eleven ikke bare velger mellom bokmål og nynorsk, men mellom forskjellige *typer* av bokmål (og muligens også nynorsk). I praksis ville dette bety at man tok konsekvensen av den faktiske spaltning av bokmålet i en radikal og en tradisjonell variant ved å dele det nåværende bokmål i to adskilte målformer, som så kunne normeres hver for seg i Norsk språkråd. Dette behøvde ikke å innebære noen reduksjon av den totale valgfrihetsmengde, men det ville legge bestemte føringer på språkbrukernes valg, ved at visse sjelden eller aldri forekommende kombinasjoner ble utelukket.

- 6.4.2 Dette er ingen ny tanke. Bymålslaget foreslo i 1936 å «stille op en fullstendig fellesform for de skriftmålene i Norge på grunnlag av det mest utbredte folkemål.» En slik fellesform skulle være «valgfri sideform til begge mål, en samlingsform for dem som ønsket slik samling; og den kunde være «bimål» for dem som helst vilde holde fast ved sitt vanlige skriftmål til hovedmål.» (Seip, 1939)

Tyve år senere, i 1966, gikk Riksmålsforbundet i sin uttalelse om Vogt-komiteens innstilling, inn for at radikalt bokmål ble skilt ut som en egen språkform med et eget navn, f.eks. «samnorsk», slik at det nye språknormeringsorgan fikk tre seksjoner.

Samme år lanserte Språklig samling sin «samlenormal».

Sjansen for å vinne politisk aksept for vidtgående løsninger av type 1 og 2 torde i øyeblikket være ytterst liten. Folk er trette av språkstrid og mistroiske til radikale tiltak, enten de går i den ene eller den annen retning. Derimot burde det, innenfor rammene av den nåværende valgfrihetsordning, være mulig å gjøre noe med den ene av de to anomalier som preger bokmålsrettskrivningen, nemlig fraværet av enkelte levende former som har grunnlag i skriftradi-sjonen (og for tallordenes vedkommende også i alt tradisjonelt norsk talemål).

Så får utviklingen avgjøre hvilke former som i det lange løp skal seire . . .

Sitert litteratur:

Bleken, Brynjulv. *Om norsk sprogstrid*. Oslo 1966

Bleken, Brynjulv. *Norsk skriftsprog idag og imorgen*. Oslo 1972

Haugen, Einar. *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Oslo 1968

Hovdhaugen, Even. «Nasjon og språk. Foredrag på humaniora-uka, Universitetet i Oslo, 1991». i: *Språklig Samling*, nr. 3-4, 1991

Rytter, Olav. *Slavisk målreising*. Oslo 1971

Seip, Didrik Arup. *Språklig omvurdering i norsk språkutvikling*. Oslo 1937

Seip, Didrik Arup. *Vinning og tap ved den nye rettskrivningen*. Oslo 1939

Seip, Didrik Arup. *Norsk språk og skolen i dag*. Oslo 1950